

BELA KRAJINA V UPORU

Janko Jarc

PRIPRAVE NA OBOROZEN UPOR PROTI OKUPATORJU

Ustanovitev Osvobodilne fronte slovenskega naroda 27. aprila 1941 je prinesla razjasnitev položaja. Iztreznjenje po prvem navalu hitlerjevske vročice in splošni odpor proti italijanski okupaciji sta tudi v Beli krajini ustvarila ugodna tla za prehod širokih množic iz prvotne hladnosti v vse večji odpor proti okupatorju in končno v boj za svobodo in boljše ter pravičnejšo družbeno ureditev. Narodna svoboda, državna neodvisnost ter socialistična ureditev domovine so bili ideali, za katere so prvi borci prijemali za orožje in dobivali vse večjo oporo v najširših plasteh prebivalstva. Geslo upora, ki ga je v slovenski svet tostran in onstran okupatorskih mejnikov vrgel ustanovni sestanek Osvobodilne fronte, pa je bilo treba s podrobnim agitacijskim in organizacijskim delom ganesti v vsako slovensko vas. KPS je poleg tega, da je v Osvobodilni fronti organizacijsko povezovala vse progresivne struje tradicionalnih političnih taborov in samostojnih skupin, stavila v službo osvobodilnega gibanja tudi vse izkušnje, pridobljene v dolgoletnem ilegalnem delu, in ves svoj v tem delu izurjeni kader aktivistov, ki so takoj začeli na terenu z organiziranjem odborov Osvobodilne fronte. V Beli krajini so se tega dela lotili člani okrožnega komiteja in partijskih celic v Črnomlju, Metliki, Semiču, Gradacu in okoliških vaseh. Ti so se pri tem delu naslanjali na večje število trdnih opozicionalcev, ki so se izoblikovali v času političnih borb 1935 do 1940, in po njih razpredli prvo organizacijsko omrežje Osvobodilne fronte z jedri na odsekih Metlika—Suhor, Gradac—Adlešiči, Črnomelj—Vinica in Semič.

Še preden je prišlo do smotrne organizacije v okviru Osvobodilne fronte, so se pojavljale tu in tam ožje skupine, ki so imele namen, da netijo odpor proti okupatorju. Tako se je v Črnomlju že 12. aprila, na dan, ko so prve nemške predhodnice zasedle mesto, v okrilju meščanske šole osnoval narodnoobrambni odbor, ki so ga sestavljali nekateri učitelji z meščanske šole in nekaj naprednih Črnomeljčanov. Ta odbor je svoje delo izvrševal predvsem tako, da je med šolsko mladino — pouk se je 23. aprila zopet začel — širil domoljubne ideje in po učencih iskal zveze z okoliškimi vasi. Po hišah so se pojav-

ljali patriotični napisi in po mestu so bile raztresene narodne zastavice. Ko so Italijani prinesli v šolo slike Mussolinija in Viktorja Emanuela III., so jih učenci obročali z licem v zid, preiskave in zasliševanja pa niso rodila uspeha. V meščansko šolo se je vselila italijanska vojna bolnica, dijaki meščanske šole pa so svojo upornost kazali s tem, da so mazali že omenjene slike, odklanjali fašistični pozdrav, pisali po zidovih zbadljivke, peli slovenske pesmi in v šolskih nalogah izražali protitalijansko mišljenje. V tem so bili zlasti aktivni dijaki — kasnejši partizani — Zvonko Stariha, Angela Šimec, Pavel Šimec (kasneje znani partizanski ilustrator Pajo), Milek, Jerman in dr.

Okrajni komisar Emilio Cassanego je zato pogostokrat obiskoval meščansko šolo in govoril učencem in učiteljstvu ter jim grozil, da Italija za svoje nasprotnike nima kruha. Naletel je na hladen odziv. V zvezi s preiskavami zaradi pušk, ukradenih iz skladišča, so zasliševali tudi profesorja Jožeta Kosa in Milana Vrtačnika (Vrtačnik).¹

Po nalogu CK KPS je bila organizacija odporne gibanja v Beli krajini poverjena članu CK Tonetu Šušteršiču, ki smo ga srečali v Beli krajini že leta 1932. Njegovo ilegalno ime je bilo Tine Železnik. Povsod v Beli krajini, na Krupi pri mlinarju Niku Žuniču in Viktorju Jurajevčiču, na Črešnjevcu pri Žanu Škrinjarju, v Stranski vasi pri Ovnovih, v Tuševem dolu pri Jermanovih, v Metliki pri Ivčevih, na Rosalnicah pri Brodariču, na Kučarju pri Podzemlju pri Špeharju itd., povsod je imel svoje ljudi, kamor se je lahko zatekel, kjer je dajal svoja navodila in sprejemal poročila. Bil je tako v stalni zvezi s člani OK in snujočimi se odbori OF (Pirkovič).^{1a} V Črnomlju je bil osnovan okrožni odbor OF, ki so ga sestavljali: Tone Šušteršič, Milan Vrtačnik, Jože Kos, Branko Pantić in Jože Železnik.

V Metliki je dal pobudo za snovanje OF metliški čevljar in član OK, Jože Slanc, po rodu iz Slamne vasi. Mestni odbor OF je bil osnovan že maja 1941, potem je Slanc sklical sestanek pri vodovodnem rezervoarju na Veselici, vinski gorici tik nad Metliko. Udeležilo se ga je 22 članov, povečini mladih Sokolov, ki jih je Slanc zaprisegel, vsi pa so prisego potrdili z lastnoročnim podpisom. Glavna točka te zaprisege je bila zaobljuba zvestobe ljudstvu in ni ga bilo med njimi, ki bi jo v letih borbe 1941 do 1945 prelomil. Deset od teh jo je v osvobo-

dilnem boju potrdilo tudi s svojim življenjem, trije med njimi, Ivan Črnič, Jože Slobodnik in Toni Prus že 2. novembra 1941 na Gorenjih Lazah. Za razširjenje organizacije OF so na metliškem odseku s posebno vnemo delali: Jože Slanc, Anica Ivec, prva članica KP v Beli krajini, Jože Šašek, vsi iz Metlike, Anton Kramarič, kasnejši član AVNOJ, ubit v jeseni 1943, Polde Jelenič iz Suhorja, Martin Petric iz Ravnac, Jože Krštinc iz Dragumlje vasi, Jože Tajčman iz Bušinje vasi in od svojega prihoda konec oktobra 1941 zlasti Jože Borštner, takrat prometnik v Metliki itd. V Metliki je bil kmalu osnovan rajonski odbor OF. V vrstah fronte je bil skoraj leto dni zelo aktiven tudi metliški kaplan križniškega reda p. Norbert Klement, ki pa je kasneje podlegel vplivu svojih cerkvenih predstojnikov in škofije ter postal prav tako vnet organizator belogardizma, za kar je prejel kazen ob zavzetju belogardistične postojanke na Suhorju novembra 1942 (Pirkovič, Košir, Šušteršič).²

Na gradaškem sestanku so bili na delu že znani člani partijskih celic Jaka Butala, Niko Jakofčič, Milan Kovačič, Stane Cuznar itd., poleg njih pa še Alojzij Doltar, kovač iz Gradaca, Leopold Šegina iz Gribelj in drugi. Poleti in jeseni 1941 je imela že vsaka vas svoj terenski odbor, v Gradacu pa je bil osnovan rajonski odbor OF.

V Črnomlju so člani OK hitro našli povezavo z meščansko šolo, zlasti s profesorji Jožetom Kosom, Vrtačnikom in drugimi, v propagandi in prvih akcijah pa so bili zlasti aktivni mlajši obrtniki in dijaki, ki so bili že v letu 1940 sprejeti v Partijo: dijak Lado Mišica, sedlarski pomočnik Jože Vrščaj, čevljarjski pomočnik Tone Malerič, livar Doltar Lojze, dijak Janko Stariha, brivec Slavko Satošek, pekovski pomočnik Stanko Šimec, vsi iz Črnomlja, mizarski pomočnik Slavko Jakša iz Vojne vasi, brata Štefan in Tone Dvojmoč iz Kanižarice, Lojze Kump, pletilec iz Obrha, Jože Malič, študent in telovadni učitelj, doma z Vinice itd. (Pirkovič, Košir, Šušteršič, Šimec).³

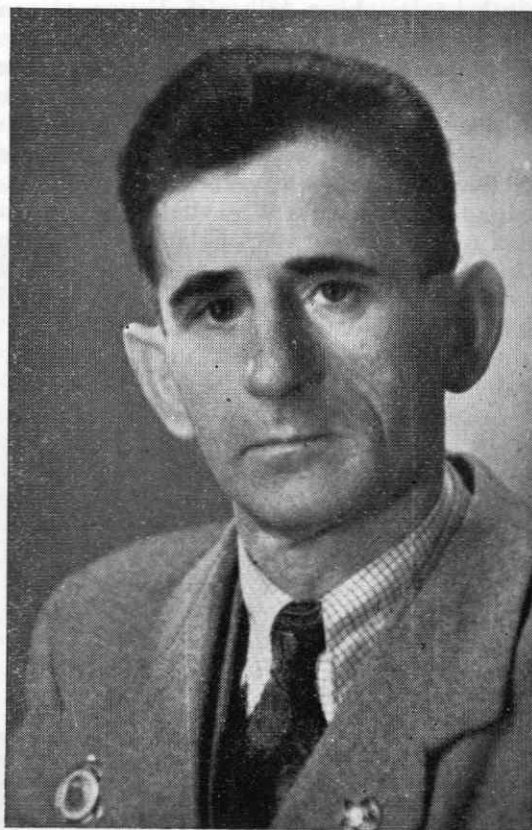
V avgustu je bil sklican sestanek komunistov in pristašev uporniškega gibanja za okoliš Vinice, Sinjega vrha in Poljanske doline. Sestanek je bil v zidnici Jožeta Fortuna nad Damljem in so se ga udeležili Jože Fortun, Jurij Fortun, Franc Špehar, Milan Vrtačnik in drugi. Sklenjena je bila izvedba organizacije Osvobodilne fronte v vseh vaseh tega okolja. Prav tako so se osnovali odbori OF v vseh va-

nejših uradih v Črnomlju: kolodvor, okraj, pošta, zdravstveni dom itd. (Vrtačnik.)

V času, ko so prvi partizani že odhajali v gozdove, je bila na Vinici ustanovljena Osvobodilna fronta kar na javnem sestanku. Na praznik 15. avgusta je Čurinov Janez — Janez Vitkovič — kar v gostilni pri Benetiču zbral nekaj zavednih ljudi, ki so si izbrali odbor fronte. Na sestanku je sodeloval tudi Ivan Benec iz Podklanca, eden vidnih voditeljev »viniške republike« iz leta 1919 (Vitkovič).⁴ Z vnemo so sodelovali še Jure Špehar in Jože Fortun iz Damlja, Franc Špehar iz Špeharjev (Gorice) nad Kolpo, Peter Romanič iz Zagozdaca in drugi.

V Semiču in okolici so bili na delu bratje Jože, Lojze in Ivan Mihelčič iz Vavpče vasi, Žan Škrinjar iz Črešnjevca, študent Mirko Bizjak iz Rožnega dola, Niko Žunič iz Krupe, Karel Brunskole iz Kota, Maks Nampelj, čevljar iz Semiča, Franc Košir iz Rožnega dola, Jože Plut iz Gorenjcev pri Semiču in Ivan Bukovec iz Kota itd.

Z delom imenovanih in mnogih neimenovanih, katerih vrste so se množile vedno bolj, je vztrajno rastlo omrežje terenskih

Slika 1. Niko Jakofčič

odborov OF. Po njih se je iz rajonskih odborov in okrožnega odbora med Belokranjce stalno pretakala propagandna literatura, ki sta jo razmnoževali tudi domači ilegalni tehniki pri Gradacu in Črnomlju. Boj hitlerjevski propagandi in priprava ljudstva na oborožen upor sta bili glavni smernici za delo aktivistov Partije in OF. Posebno važno je bilo zbiranje orožja in priprava mladih ljudi na odhod med borce. Da se je zbiranje in skrivanje orožja začelo že takoj po razpadu jugoslovanske vojske, je bilo že povedano, svojsko drznost aktivistov pa spričuje dogodek, ki se je 1. junija pripetil v Semiču in nam ga je italijanski okupator ohranil v svojih aktih:

1. VI. 1941 je korporal 8. čete 2. bat. 23. pp. »Como«, Bonu Luigi, javil karabinjerjem, da so mu fantje Rudolf Ancelj, Anton Štrumbelj in Alojz Jakša prigovarjali, naj jim za nagrado odstopi orožje svojega oddelka. Alojza Jakšo ali Slavka, ki ga poznamo že med črnomeljskimi aktivisti, so aretirali karabinjerji v Črnomlju (Arhiv CC. RR. XI. C. A., MNO).⁵

Takoj po 22. juniju so po direktivi partijskih organizacij odšli v ilegalno tisti člani Partije iz večjih in po Italijanih kontroliranih krajev, ki so bili najbolj poznani, in jim je zato grozila aretacija. Iz Črnomlja se je umaknil član OK Milan Simec, iz Semiča član OK Jože Mihelčič, iz Metlike pa dr. Lojze Mihelčič. Okoli njih so kmalu nastajale skupine, ki so v prvi vrsti skrbele za zbiranje orožja in vežbanje v njem, začele pa tudi kmalu s prvimi sabotažnimi akcijami. Okupacijske oblasti, ki so po 22. juniju s povečano vnemo vohljale za komunisti in si pri tem iskale pomoči pri domačih prodancih, so lovile takrat tudi ljudi, ki so raznašali alarmantne vesti, sprejete od inozemskih radijskih postaj o razvoju nemško-sovjetskih bojev, medtem ko je zbiranje orožja registriralo poveljstvo karabinjerjev v poročilu z dne 26. 6. 1941 poveljstvu XI. C. A. in navajalo, da se po prijavi najzanesljivejših konfidentov komunisti trudijo, da bi v krajih Metlika, Črnomelj, Novo mesto, Šentjernej in Kostanjevica od kmetov kupili skrito orožje.

26. VI. 1941 je patrolja 144. bat. CC. NN.⁶ v kraju Radenci ob Kolpi zajela dva Slovence iz vasi Sodevci, ki sta nosila dinamit. Dobila sta ga baje v vasi Predgrad. Kraljeva finančna straža je potem v tej vasi preiskovala in našla še 2 kg dinamita, skrivalce pa aretirala in odpeljala v Črnomelj.

Orožje bivše jugoslovanske vojske, ki je prišlo Italijanom v roke, in strelno lovsko

orožje, ki so ga Italijani prisilno odvzemali, je bilo v Črnomlju shranjeno v prostorih Prosvetnega doma. V to skladišče sta vlomila Lojze Fabjan, urar iz Črnomlja, in Jože Brula, mehanik iz Talčjega vrha. Italijanska straža ju je pri tem zalotila in zaprla, okoli 20. avgusta pa sta iz zaporov pobegnila in odšla v taborišče črnomeljske partizanske skupine v Miklarjih.

Belokranjske priprave za upor so potekale v ozki povezavi z novomeškim okrožnim vojnim komitejem, s katerim je vzdrževal zvezo osmošolec Janko Stariha.

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet v Ljubljani, osnovano 22. junija 1941, je na sestanku 16. julija 1941 izdalo vsem slovenskim četam in skupinam povelje za upor. Na teren v Belo krajino je to povelje prinesel Tone Šušteršič — Tine Železnik. Takrat so se začele tvoriti majhne, na pol ilegalne skupine, katerih člani so čez dan mirno opravljali svoj posel, ponoči, kadar je bilo treba, pa odhajali na manjše akcije, kot n. pr. rezanje telefonskih žic in brzojavnih vodov in podobno. Vendar je bilo vse skupaj bolj vaja za prave oborožene akcije (Cuznar).⁷

Črnomeljska skupina je v začetku julija 1941 vključila v ilegalno delo osem članov SKOJ, ki sta jih Anton Malerič in Lado Mišica zapriseгла v polnočni uri 2. julija na Fabjanovem skednju v Loki pri Črnomlju. Bili so to: Bojan in Lovro Fabjan, Vinko Švajger, Jože Švajger, Franc Korelec, Rudi Šterk, Janez Kočevar in Jože Milek.⁸ Prva akcija te skupine, kolikor je še mogoče danes zvedeti iz ustnih poročil in ohranjenih sovražnih dokumentov, je bila v noči od 22. na 23. julij. To noč je bilo oddanih nekaj strelav na italijansko stražo na železniškem mostu, v Črnomlju pa raztreseni letaki s proglasom CK KPS italijanskim vojakom (Zbornik, str. 39).⁹ Temu sledeče preiskave in aretacije storilcem niso prišle na sled.

25. julija so Italijani zopet zabeležili napad z orožjem na italijansko stražo na železniškem mostu na Otovcu (Zbornik, str. 294).

Statistični pregled obveščevalnega oddelka XI. C. A. od aprila do konca julija 1941 navaja za Belo krajino sledeča sovražna dejanja: 1 napad na železniški most, 1 streljanje na vojake, 3 primere trosenja subverzivnih letakov: v Črnomlju, Metliki in Radencih ob Kolpi, 3 primere petja subverzivnih pesmi, govorjenja in širjenja tendenčnih vesti in 1 primer skrivanja orožja. Obveščevalni bilten istega vojaške-

ga urada št. 19 z dne 9. 8. 1941 pa pravi, da so bili v juliju v posebno velikem številu risani komunistični znaki tudi na območju Črnomlja. Zraven naivno pripominja, da je treba te znake v Beli krajini pripisati delu in propagandi emisarjev, ki prihajajo iz Hrvaške.

Semiško skupino je vodil Jože Mihelčič, ilegalec od 22. VI. 1941. Zadrževal se je večinoma okoli Semiča, na Črešnjevcu, na Krupi, na Štrekljercu, v Gradacu in v semiških goricah (Pirkovič). V tej skupini so spočetka bili tovariši: Franc Košir, Karel Brunskole, Ivan Bukovec, Jože Plut, Jože Košir, Maks Nampelj, Niko Žunič in Žan Škrinjar, ki je skrbel zlasti za zvezo s Suhorjem in Črnomljem. Sredi oktobra se je skupini priključil še Ivan Smrdu, imenovan Janez.

V noči med 31. julijem in 1. avgustom, ko je bil v ilegali še Jože Mihelčič sam, je ta skupina ali vsaj njen del poskusila poškodovati progo v Kotu, kar naj bi povzročilo iztirjenje vojaškega vlaka, ki je vsako noč vozil med Trstom in Karlovcem. Napad na progo je bil izvršen s tem, da so poskusili odvitvi vijake pri tračnicah. Zaradi pomanjkanja primernega orodja akcija ni povsem uspela in je bila škoda hitro popravljena, vlak pa je vozil nemoteno.

Italijani so takoj naslednjega dne preiskali vsa poslopja v bližini, da bi našli kakšno orodje, ki bi bilo pripravno za take vrste sabotaze. Ker uspeha ni bilo, so zaprli vso delovno skupino, ki je prav takrat na tem odseku popravljala progo, in je štela 15 mož. Na karabinjerski postaji je bil 1. avgusta zaslišan najprej vodja te delovne skupine Italijan Giuseppe Negro, ki pa o delavcih ni vedel dati dosti pjasnil. 2. avgusta so zasliševali vseh 15 delavcev, ne da bi prišli do kakega rezultata. Vsi so trdili, da so bili v kritični noči na svojih domovih, poizvedbe pa so dognale, da so politično nesumljivi in slovenski orožniki so o njih izjavili, da jih poznajo in ne vedo, da bi bili člani ekstremnih političnih strank. Od aretiranih so pridržali v zaporu 5 delavcev, ki so jim bili deloma sumljivi le zato, ker so bili že predkaznovani zaradi lahkih telesnih poškodb, to se pravi, zaradi fantovskih preteпов! Sicer pa so bili karabinjerji takrat mnenja, da gre pripisati sabotazo najbrže na račun nezadovoljstva delavcev s plačo, ker so ravno prejšnjega dne prejeli po 350 do 400 lir, »kar je premalo spričo točasne draginje in so se zaradi tega tudi pritoževali ter se zdi, da so zato hoteli izvršiti represalije«

(CC. RR. Črnomelj, 24/6, 3. VIII. 1941, arhiv MNO).¹⁰ Isto noč je bil presekan tudi telefonski vod pri Semiču (Zbornik, str. 306).

Da poskus okvare na progi le ni posledica prenizkih delavskih plač, so Italijane lahko poučili že dogodki naslednjih dni: 5. avgusta so našli v Vavpči vasi narisanih več komunističnih znakov in parol, 7. avgusta pa so v Semiču aretirali kar 11 oseb, ker so imele pri sebi propagandne letake. Naslednjega dne je bila pri Semiču proga poškodovana z mino, medtem ko sta pri Primostku med Gradacem in Metliko isto noč ob 23,15 eksplodirali dve mini (Zbornik str. 306 in akt CC. RR. »Isonzo«).

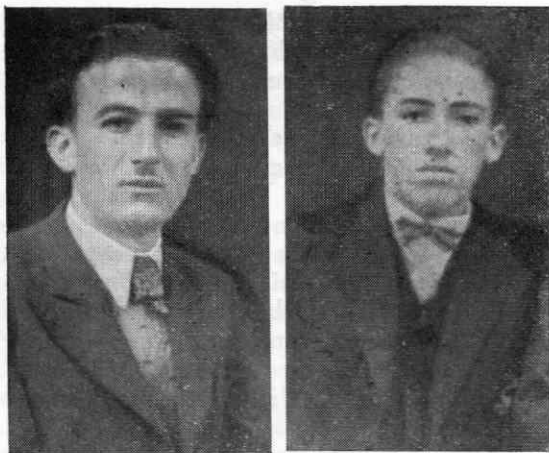
Napad na progo pri Primostku je bil po vsem videzu delo metliške partizanske skupine, ki jo je vodil Ivan Kopinič, progovni delavec iz Rosalnic, in je štela 6—7 članov.

Gradaško skupino je vodil Jaka Butala, v njej pa so bili: Stane Cuznar iz Vranovič, Nande Butala in Jule Štampohar ter Milan Kovačič iz Gradaca, Franc in Janez Šegina iz Prilozja, Niko Jakofčič iz Cerkvišč, Tone Šobar iz Kloštra, Tone Jurajevčič iz Kapljišč, Lojze Jaklič in Lojze Muc iz Zemlja in Niko Černič iz Boginje vasi. Pri Gradacu je bil telefonski vod prerezan že 6. julija, kar je gotovo bilo delo enega imenovanih.

Napad s kamenjem na italijansko obmejno patroljo ob Kolpi, izvršen z visoke skalne stene med Ziljem in Grduni 3. avgusta 1941, je najbrže bolj spontan akt nekoga, ki ga je sicer že zajel val osvobodilnega gibanja, kot pa rezultat kake zasede.

Slika 2. Stane Cuznar

Slika 3. Štefan Dvojmoč in Jože Slobodnik

PRVA PARTIZANSKA SKUPINA V GOZDU

Iz doslej povedanega lahko posnamemo, da so prve belokranjske partizanske skupine, katerih člani so v juliju in v začetku avgusta, razen nekaj ilegalcev, še na svojih domovih, izvrševale nekatera sabotažna dejanja brez večje medsebojne povezave. Njih glavni namen je bil zbrati čim več orožja, se urediti v njegovi rabi in napadih na sovražnika in važne objekte, predvsem na proge. Da so tudi prvi napadi na proge bili bolj vaje kot prave sabotaže, kaže to, da niso bili dobro pripravljene in je bila zato tudi stvarna škoda oziroma okvara malenkostna. Mnogo večji od prizadejane škode pa je bil propagandni uspeh. Glas o teh akcijah je šel od ust do ust in razvnel zlasti mladino, da so nekateri začeli s podobnimi dejanji kar na lastno pest. Tako sta v Gradacu Slavko Cerjanec in Kaplan brez povezave z ostalimi menda v avgustu napravila Italijanom zasedo na poti med Gradacem in Podzemljem ter oddala baje nekaj streliv. Oba je kasneje organizacija povezala in Slavko Cerjanec je kot borec Prve belokranjske čete padel na Gorenjih Lazah.

Da vsi ti nastopi belokranjskih na pol ilegalcev niso mogli biti pravi odgovor na povelje Glavnega poveljstva z dne 16. julija, je bilo spričo organizirane vstaje, ki se je tiste dni razširila zlasti v kamniškem okraju in na Štajerskem, jasno Belokranjem samim. Tine Železnik je zato stremel, da spravi v gozdove prvo skupino oboroženih borcev, ki naj kot taki tudi zažive in s svojo aktivnostjo zanetijo pravi upor. Izbrani so bili v ta namen borci iz črnemeljske skupine, ki je bila najštevilnejša. Zanje je Tine Železnik izbral prvo taborišče v Miklarjih. Odhod naj bi bil zvezan z več-

jim, vso Belo krajino zajemajočim udarcem na progo kot na najbolj občutljivo in za okupatorja najvažnejšo prometno zvezo. Dogovorjeno je bilo, da bodo vse skupine od Semiča do Metlike določeno noč izvršile na progi vrsto sabotaž in napadov, nakar odide prva skupina partizanov v svobodne gozdove. Ker so hoteli zadeti tudi živo sovražno silo, je bil izbran napad na vojaški vlak, ki je okoli polnoči vozil skozi Belo krajino. Napad naj bi se po pripovedovanju Staneta Cuznarja začel že pri Rožnem dolu, kjer naj bi semiška skupina razstrelila postajno vodno črpalko. Pri Otovcu naj bi prva črnemeljska skupina vrgla s tira vojaški vlak. Če bi tam to ne uspelo, naj bi vlak napadla druga črnemeljska skupina pri vranoviškem cestnem podvozu, obenem z vlakom pa napadla tudi italijansko stražo na tem mestu. Gračani naj bi med Gradacem in Dobraviciami vrgli s tira vlak, ki bi moral ta čas priti iz Hrvaške, če bi ga že ne zadržala akcija, ki naj bi jo na svojem odseku izvedli Metličani. Takoj po napadu naj bi del borcev odšel v pripravljeno taborišče. Za komandirja te skupine je bil določen Polde Jerman, imenovan Polče, iz Loke pri Črnomlju, za komisarja pa Jože Vrščaj, po domače Rajšič iz Črnomlja.

Prišla je noč med 11. in 12. avgustom, ki je bila določena za napad. Po pripovedovanju Staneta Cuznarja so Semičani odšli v Rožni dol in minirali črpalko, do eksplozije pa ni prišlo. Poskus iztirjenja pri Otovcu tudi ni bil izvršen, čeprav je tja odšlo kakih 15 Črnemelčanov, ki jih je po izjavi Milana Šimca vodil Slavko Jakša. Tako je vojaška tradotta nemoteno ropotala v osrčje Bele krajine. Ob progi pri vranoviškem cestnem podvozu v Mrzlih dragah jo je pričakovala druga črnemeljska skupina, ki se je pred tem zaman trudila, da bi zaradi bližine italijanske straže tiho in hitro odvila vijake na tračnicah ter te razmaknila, kar bi povzročilo katastrofo. V tej skupini so bili tovariši: Štefan Dvojmoč, Polde Jerman, Lado Mišica, Janko Stariha, Milan Šimec in Jože Vrščaj. Iz gradaške skupine sta se jim priključila še Stane Cuznar in Lojze Doltar. (Po izjavi Janeza Kočevarja so pri tem napadu iz črnemeljske skupine sodelovali: Tone Malerič, Lado Mišica, Jože Vrščaj, Bojan Fabjan, Ruda Jerman, Janko Stariha, Polde Jerman, Mirko Martinšek, Franc Korelec in Janez Kočevar. Oboroženi so bili s štirimi puškami tipa Mauser in 3 pištolami ter ročnimi bombami).

Skupina se je dogovorila, da izrabi hrušč vozečega vlaka ter istočasno udari po njem

in po straži. V trenutku, ko je bil vlak že blizu, je prišla po progi italijanska obhodna patrulja, sestojeca iz treh mož, od katerih je eden bil oborožen s puškomitraljezom. Ta nenadna okrepitev sovražne straže, ki je štela 6 do 7 mož, oboroženih samo, kot pravijo, z navadnim strelnim orožjem, je razmerje sil in orožja odločno premaknila v korist Italijanov in med borci je za hip nastala zmeda. V tem je že ropotal mimo vlak in nekdo je le sprožil vanj. To je spravilo v akcijo tudi ostale, ki so začeli streljati na vlak in obenem napadli stražo v šotoru. V boj je hitro posegla tudi obhodna patrulja in po kratki borbi — Cuznar pravi, da je trajala kakih 20 minut — so se napadalci brez izgub umaknili.

Gračani so to noč prerezali telefonski vod kakih 500 m od postaje proti Metliki, Metličani pa so severovzhodno od Primostika s 16 manjšimi polnili z eksplozivom minirali progo, toda do eksplozije ni prišlo (Zbornik, str. 321).

Poročilo poveljstva karabinerjev divizije »Isonzo« o tem napadu, št. 3/296, poslano 12. avgusta 1941 nadrejenima poveljstvom pri XI. C. A. v Ljubljani in 2. armadi v Karlovcu, se v prevodu glasi:

»Nocoj ob 0.45 je 4 do 6 neznanih oseb nameravalo izkoristiti hrušč, ki ga je povzročil vojaški vlak na poti iz Črnomlja proti Metliki, in z ognjem (6 do 7 streliv iz puške) uničiti vojaško stražo 23. pp., postavljeno ob podvozu, kota 165, na progi Črnomelj—Gradac. En strel je prestrelil šotor straže v višini 60—70 cm od tal. Takojšen nastop straže in leteče patrulje, ki je nenadno posegla vmes, je prisilila napadalce v beg. Na mestu so pustili dva klobuka, eno smučarsko pokrivalo iz modrega blaga, eno jugoslovansko vojaško kapo, en tulec za nabojje tipa Mauser, dva naboja kal. 9, en naboj kal. 8 tipa Mauser, en bajonet tipa Steyer, en bajonet tipa Mauser. Postaja kraljevih karabinerjev je napravila ogled na mestu in hrani najdeni material. Tudi tenenca v Črnomlju je začela s preiskavo.

Poveljstvo divizije je obveščeno.*

Takoj po napadu so tovariši Polde Jerman, Mirko Martinšek, Franc Korelec, Jože Vrščaj, Štefan Dvojmoč, Vinko Švajger, Janko Stariha in Janez Kočevar odšli v ta-

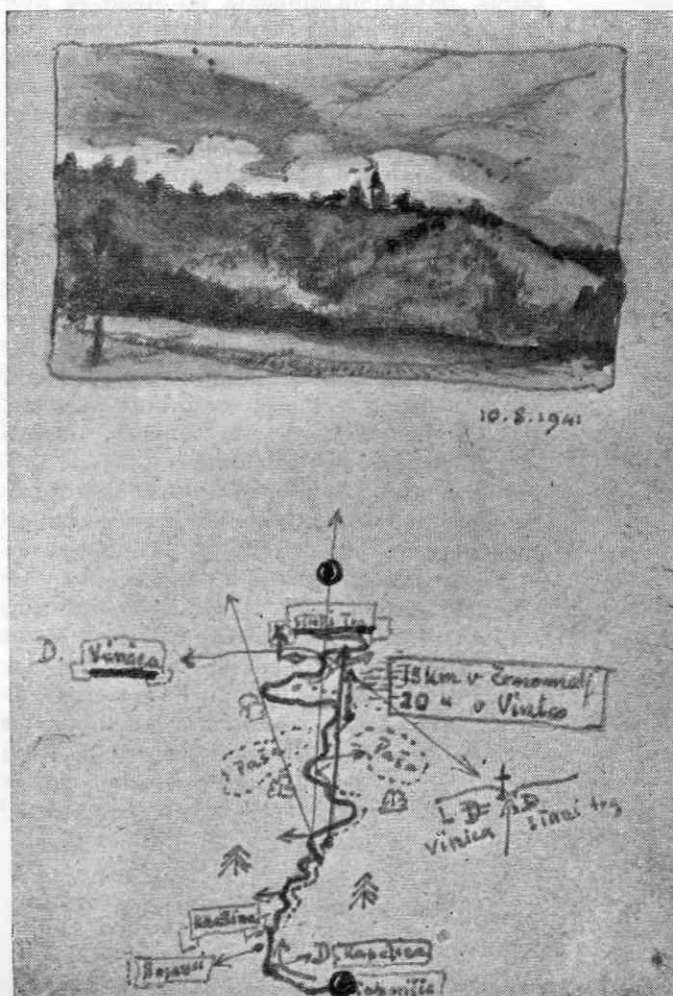
* Zanimivost tega poročila je predvsem v tem, ker nam daje napotke za predstavo o oborožitvi in opremi prvih belokranjskih borec. Obenem točno določa čas napada. Vsa dosedanja poročila, ustna in že objavljena, ta napad pri Vranovičih postavljajo na 12. julij, torej ravno mesec dni prezgodaj. S tem seveda tudi odhod prve skupine v taborišče.

borišče, ostali pa na svoje domove (Kočevar).¹¹ V nekaj dneh sta se jim priključila še Milan Šimec in Anton Jelenc.

Miklarji, v bližini katerih je bilo izbrano taborišče, se imenuje posestvo ob cesti, ki vodi iz Črnomlja v Kočevje. Kake pol ure od hiše je bilo taborišče v kraški vrtači. Ivo Pirkovič v svojem rokopisnem gradivu o belokranjskih partizanih taborišče takole opisuje:

»Taborišče so si Fabjanovi partizani postavili kake pol ure od logarjeve hiše na južni strani na pobočju 849 m visokega hriba. Ležišča so si uredili tako, da so kotanje nastlali s krmo in nad njo razpeli ponjavo. Do studenca so imeli 10 minut. Vsak drugi dan jim je logar nastavljal na dogovorjeno mesto okoli 5 litrov mleka, zakaj za taborišče samo ni vedel. Sicer pa se je Fabjanova četica prehranjevala z rekvizicijami v kočevskih vaseh... Hrano so za partizane zbirali po vaseh seveda tudi aktivisti OF. Kakega vidnega enotnega znamenja partizani Fabjanove čete še niso nosili. Oblečeni so bili v civilno nošo in v dele vojaških uniform, če je komu po naključju prišla v

Slika 4. Skica, ki označuje lego prvega taborišča belokranjskih partizanov pri Miklarjih

roke. Vendar so bili kasneje vedno bolj oblečeni po vojaško. Taborišče je nekajkrat obiskal Tone Sušteršič.«

Peter Romanič dopolnjuje to sliko še z osebnim vtisom:

»Prišla sva k taborišču (on in njegov tovariš Ivan Vajdetič) zgodaj zjutraj. Za varnost so takrat še slabo skrbeli. Lahko sva se približala taborišču, ne da bi naju kdo zaustavil. V mali kotlinici, kjer sta se nastanila že prva dva (misli na Fabjana in Brulo, ki pa sta v resnici prišla v taborišče šele kak teden po odhodu črnomeljske skupine), so imeli partizani preko droga nategnjeno vagonsko pokrivalo — plahto, ki jim je služila za streho oziroma za šotor. Pri vhodu v šotor so bile prislonjene lepe nove mauserke. Na kamnih okrog šotora je bilo precej defenzivnih in ofenzivnih jugoslovanskih bomb. Poleg bomb je ležal polmljen revolver. Na skali so imeli »kuhinjo«. Ognjišče, vojaški »kazan« in nekaj kozic, zraven na bukvi pa se je sušila srnjakova koža« (Dolenjski list 1951, št. 29, str. 5).

Teden dni po prihodu skupine, kot pravi Janez Kočevar, sta prišla v taborišče Lojze Fabjan in Jože Brula, ki sta s pomočjo črnomeljskih aktivistov pobegnila iz sodnih zaporov, kjer sta bila zaradi vloma v skladišče orožja. Jetniški paznik jima je odprl zapor, nakar sta splezala po strmi in globoki skalni pečini k Lahinji, katero sta morala še trikrat preplavati, da sta zabrisala sled za seboj. Pri tem je Fabjan moral pravzaprav pri plavanju prenašati na sebi še Brulo, ki je bil plavanja nevešč. Po njunem prihodu je Tine Železnik uredil četo tako, da ji je poveljeval Lojze Fabjan, komisarske posle pa je povečini opravljal Milan Šimec. Proti koncu avgusta je torej skupina v taborišču na Miklarjih štela 12 tovarišev: Jože Vrščaj, Janko Stariha, Anton Jelenc, imenovan Gorenjec, ker je bil iz Podnarta pri Kranju doma, Polde Jerman, Vinko Švajger, Milan Šimec, Janez Kočevar, Mirko Martinšek, Franc Kolenc, Štefan Dvojmoč, Jože Brula in Lojze Fabjan.

Zvezo med taboriščem in terenom je v glavnem vzdrževal Lojze Fabjan, ki se je povezal s svojimi dobrimi lovskimi tovariši iz predvojnih časov in tedanjimi aktivisti OF v Poljanski dolini Petrom Romaničem, Ivanom Vajdetičem, Pavlom Fricejem in Petrom Mavrinom, medtem ko so s Črnomljem bili v zvezi po Bojanu Fabjanu, s Tuševim dolom pa po Leopoldu Jermanu, po domače Žagarčku (Romanič, Šimec).¹² Največ orožja je tej skupini preskrbel Bojan Fabjan (Kočevar).

Delo v taborišču je potekalo predvsem v vajah v orožju in politični izobrazbi. V njem so razmnoževali tudi propagandno literaturo, ki se je od tam raztekala po Beli krajini. Tako je n. pr. Stane Cuznar redno obiskoval taborišče, kamor je v nahrbtniku prenašal živila, odnašal pa poln nahrbtnik propagandnega gradiva.

Prva akcija, ki je bila izvršena iz tega taborišča, je bila namenjena pridobitvi razstreliva, s katerim bi lahko izvrševali uspešne sabotaže in rušenje objektov, zlasti proge. S pomočjo aktivistov so vdrli v skladišče rudnika Kanižarica, od koder so v noči med 24. in 25. avgustom odnesli 260 kg eksplozivne mase, hranjene v zabojih po 25 kg. Prvo noč so dragoceni tovor shranili v gostem grmičju pri Butoraju, v naslednjih nočeh pa znosili v taborišče. Italijanom je sedaj postajalo vse bolj jasno, da se tudi v Beli krajini stvari nevarno zapletajo. General Federico Romero, poveljnik divizije »Isonzo«, je takoj, ko je bil o tem obveščen, 25. avgusta ob 23.35 poslal Robottiju to brzojavko:

»Odneseo 270 kg eksplozivne mase. Detonatorjev in vžigalne vrvi niso odnesli.

Romero.«

Robotti je 26. avgusta odgovoril takole:

»Ko boste ugotovili, kdo je ukradel, postopajte z največjo strogostjo in trdostjo in se ne ogibajte tudi ustrelitve pri prvem poskusu bega ali odpora.« (CC. RR. »Isonzo«.)

Poveljnik karabinjerjev pri 2. armadi, polkovnik Francesco Delfino, pa je naročil največjo budnost, straženje in podrobne preiskave na področju posameznih postaj, da glede na krajo ogromnih množin razstreliva »odkrijejo to zločinsko delovanje, ki gočovo stremi za tem, da se razplameni v teroristična dejanja.« (CC. RR. XI. C. A.)

Proti koncu avgusta je moral priti v partizansko taborišče tudi srbski vojak neznanega imena, ki je pri Metliki ušel iz ujetniškega vlaka in ga je metliška organizacija poslala k partizanom. Nanj se najbrže nanaša brzojavka, ki so jo karabinjerji divizije »Isonzo« 26. avgusta poslali v Ljubljano in v kateri poročajo, da je tega dne neki neznanec, oblečen v uniformo in hrvatski govoreč, prisilil pri Giršičih nekega 8-letnega fantiča, da ga spremlja do Gradaca in mu pokaže stražarska mesta italijanskih vojakov vzdolž proge.

V tem času so se povečale tudi ostale skupine. Jožetu Mihelčiču se je pridružil Franc

Košir, ki je od razpada Jugoslavije živel pri svojem stricu v Kotu in bil aktiven član semiške skupine. Ko je nekoč s svojim stricem na Kleču pri Planini pokrival streho, je neki Kočevar opazil v njegovem žepu revolver in bombo. Takoj ga je prijavil karabinerjem, ki so ga zasliševali, pa mu je le uspelo, da se jim je izvil s tem, da je dokazoval, da ni istoveten s tistim, katerega je mislil kočevarski denunciant. Ko so ga karabinerji izpustili, jih prihodnjega dne seveda ni več čakal doma, ampak odšel v ilegalo. To je bilo 22. avgusta. Nekaj dni zatem se jima je pridružil tudi Karel Brunskole (Pirkovič).

Metliška skupina, ki se je med tem od časa do časa shajala v goricah pri Drašičih, je 1. septembra pri Metliki razstrelila progo. Vse bolj kot pa ta eksplozija je Belo krajino in okupatorsko vojaško in civilno oblast razburil napad pri Gribljah 6. septembra 1941.

OPOMBE

1. Vrtačnik — Vrtačnik Milan, ustni vir. — 1a Pirkovič — rokopisno gradivo za zgodovino belokranjskega partizanstva, ki ga je zbiral več let in mi ga ljubeznivo stavil na razpolago. — 2. Košir — Košir Franc, Spomini iz leta 1941, rokopis; po njem prirejen članek »Začetek junaških dni Bele krajine« v SP, št. 170, 22. VII. 1951 str. 3. — Sušteršič — Sušteršič Tone - Tine Železnik: Opis razvoja KP v Beli krajini od začetka vključno do leta 1941; rokopis v arhivu CK ZKS v Ljubljani. — 3. Šimec — Šimec Milan, ustni vir in podatki, poslani mi v pismih. — 4. Vitkovič — Vitkovič Janez: Iz upornih dni belokranjskega ljudstva, rokopis. — 5. CC. RR. XI. C. A., MNO — poveljstvo kr. karabinerjev pri poveljstvu XI. armadnega zbora v Ljubljani; njihov arhiv hranjen v arhivu Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani. Glej pripombo 10. — 6. CC. NN. — Camicie nere — črne srajce — vojaške formacije italijanske fašistične stranke, sestavni del oborožene sile Italije. — 7. Cuznar — Cuznar Stane, ustni vir. — 8. Vitkovič Janez na o. m. in članek: »Osma obletnica prvih žrtev za svobodo v Beli krajini«, SP 2. XI. 1949. — 9. Zbornik — Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, tom VI, knjiga 1, Borbe u Sloveniji 1941 god. Izdaje Vojnoistorijski institut JNA, Beograd 1952. Citiran po srbsko-hrvatskem tekstu. — 10. CC. RR. Črnomelj — Poveljstvo karabinjerske tenence v Črnomlju. Tenenca (tenente — poročnik) je združevala več karabinjerskih postaj, kar bi ustrezalo našemu vodu; iz več tenenc je bila sestavljena compagnia CC. RR. — četa, vse čete v Ljubljanski pokrajini pa bataljon s poveljstvom v Ljubljani. Bil je to XIV. batt. CC. RR. »Milano« tako imenovanih teritorialnih karabinerjev, ki so bili podrejeni ljubljanski kvesturi in s tem notranjemu ministrstvu. Njihov arhiv tvori samostojno skupino pod oznako »Comando Gruppo CC. RR.« Druga formacija karabinerjev so divizijski karabinerji pri posameznih divizijah (n. pr. »Isonzo«), njihovo poveljstvo na slovenskih tleh je Comando CC. RR. XI. C. A. in se njihov ohranjeni arhiv pod to oznako čuva v sklopu arhivov MNO v Ljubljani. — 11. Kočevar — Kočevar Janez. Izpoved o početku prve partizanske skupine v Beli krajini na komandi Belokranjskega področja dne 5. aprila 1944. V izpovedi je nekaj netočnosti, najhujša pa je ta, da navaja kot uspeh napada pri Vranovičih 6 pobitih sovražnikov, med njimi 2 oficirja. Tako pretiravanje, ki sloni samo na subjektivnih domnevah in stremi kvečjemu za cenenimi propagandnimi efekti, ki pa pred zgodovino ne morejo obstati, pa ni značilno samo za gverilca, zlasti v

začetni, tako rekoč njegovi učni dobi, temveč je značilno tudi za »preizkušeno in zmag vajeno« italijansko vojsko. Saj so n. pr. italijanska poveljstva skušala zmanjšati svoj poraz v Jelenovem žlebu marca 1943 s tem, da so v internih uradnih poročilih navajala — čez 300 v tej bitki pobitih partizanov! (Glej o tem dnevna brzajavna poročila poveljstva XI. C. A. iz konca marca 1943 v MNO). — 12. Romanič — Peter Romanič, ustni vir.

Popravi v 1. številki Kronike na strani 12, levi stolpec, 22. vrsta od spodaj: Ciano je prav ta dan... prav: Ciano je dva dni za tem.

GRADOVI NA LOŠKEM OZEMLJU

Dr. Pavle Blaznik

Loška tla so podobno kot ostala slovenska zemlja posejana z gradovi, ki so navidezno neme, v resnici pa dokaj zgovorne priče naše preteklosti. Saj je razvoj gradov v najtesnejši povezanosti z usodo slovenskega naroda, ki ga je predstavljal v dobi fevdalizma slovenski kmet. Gradovi so bili središča zemljiških gosposk, ki so skozi dolga stoletja krojila pravico svojim podložnikom. Na razširjenost gradov je odločilno vplivala zemljiška posest; čim bolj je bila ta razdrobljena, tem več gradov je zrastle na njej. Odmev takega razvoja najdemo tudi na loških tleh.

V zgodnjem srednjem veku so si lastili našo zemljo tuji — nemški vladarji, ki so z njo neomejeno razpolagali. Oddajali so jo dalje najrazličnejšim velikašem — tako posvetnim kot cerkvenim, ki so jih skušali na tak način navezati nase. Tako je prišlo pred pičlimi tisoč leti loško ozemlje v posest škofa iz Freisinga na Bavarskem. Leta 973 je daroval cesar Oton II. freisingškemu škofu Abrahamu poleg vse Selške doline tudi večji del Poljanske doline in Sorškega polja. To ozemlje je škof še bolj zaokrožil v naslednjih letih. Verjetno kmalu po 989 mu je pripadel tudi ostali — zahodni manjši del Poljanske doline; 1002 si je pridobil Stražišče in besniško ozemlje do Save in Lipnice, medtem ko je okoli 1215 dokupil še Pungert in Gosteče. Tako je tedaj obsegalo freisingško loško gospostvo celotno Poljansko in Selško dolino do razvodnice, hkrati pa tudi Sorško polje do Gosteč; od tod je šla meja na Soro, ki jo je zapustila malo nad Ladjo in dosegla pri Jeperci staro cesto Medvode—Kranj; ta cesta je veljala v glavnem kot meja od Jeperce do Kranja — onstran nje so pripadale škofu le Praše in sedem kmetij v Jami. Od Kranja dalje je tekla meja po Savi do izliva Lipnice; na levi strani Save je spadalo k Loki le Okroglo, ki ga je škof pridobil 1263. Zgo-